

Warszawa, 22 kwietnia 2022r.

dr hab. Bartłomiej Biskup
Wydział Nauk Politycznych
i Studiów Międzynarodowych
Uniwersytet Warszawski

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr Bernardyny Zemły,

***Kryzys migracyjny i jego konteksty w wybranych polskich tygodnikach
opinii w latach 2015-2018, ss. 513***

Promotor: prof. dr hab. Mariusz Kolczyński

Problematyka dysertacji mgr Bernardyny Zemły, dotycząca form i sposobów przedstawiania kryzysu migracyjnego w polskich tygodnikach opinii, jest warta analizy i prowadzenia badań. Zyskuje na aktualności zwłaszcza obecnie, gdy na naszych oczach toczy się kryzys uchodźczy związany z agresją Rosji na Ukrainę oraz gdy otwierane są kolejne rozdziały jeśli chodzi o inne kryzysy migracyjne na świecie. Rola mediów w tym obszarze jest niebagatelna, a relacjonowanie przez nich rzeczywistości społecznej i politycznej może być zarówno sposobem poszerzania wiedzy i budowania edukacji, jak i instrumentem wpływu na poszczególne części społeczeństwa. W swojej recenzji odniosę się do uzasadnienia wyboru problemu badawczego, zawartości rozprawy, metodologii oraz aspektów formalnych pracy. Wnioski końcowe będą zarówno podsumowaniem, jak i rekomendacją formalną dotyczącą dalszego postępowania w przewodzie doktorskim.

Uzasadnienie wyboru problemu badawczego

Magister Bernardyna Zemła zauważa, że Europa przez długie lata będzie musiała mierzyć się ze skutkami migracji osób należących do innych kręgów kulturowych. W związku z tym uważa, że „badanie sposobu konstruowania rzeczywistości medialnej odnoszącej się do kryzysu migracyjnego i jego kontekstów

ma doniosłe znaczenie i wydaje (...) się kluczem do (...) zrozumienia mechanizmów budowania i utrwalania postaw, a w konsekwencji kształtowania polityki państwa w szeroko rozumianych relacjach: My – Oni.” (s. 10). Odnosi się do strategii komunikacyjnych dwóch głównych, konkurujących ze sobą partii na polskiej scenie politycznej, jakimi są Prawo i Sprawiedliwość oraz Platforma Obywatelska, zauważając, że pomimo istotnych różnic programowych, były te strategie „zbieżne w konsekwentnym przedstawianiu uchodźcy w kategorii zagrożenia dla kraju przyjmującego” (s. 9). W tym kontekście przywołuje stanowiska niektórych naukowców, którzy uważają, że przekaz polityków obecny w mediach „wywarł wpływ na znaczny wzrost odsetka Polaków niechętnych uchodźcom i wzrost postaw rasistowskich i ksenofobicznych” (s. 9). Abstrahując od dociekań, czy przekazy polityków w tym zakresie są pierwotne, czy też raczej są reakcją na aktualne nastroje społeczne uwidocznione w badaniach opinii publicznej prowadzonych regularnie przez podmioty polityczne, sam problem badawczy wart jest dalszej eksploracji i stanowi ciekawy obszar badań politologicznych.

Celem rozprawy jest zatem „analiza porównawcza sposobów konstruowania obrazu kryzysu migracyjnego i jego aspektów w wybranych polskich tygodnikach opinii w okresie od stycznia 2015 do końca roku 2018” (s. 11). Warto zwrócić uwagę na użycie przez Autorkę wyrażenia „aspekt”, w porównaniu do użytego w tytule „kontekst”. Można by się zastanawiać, które bardziej oddaje treść pracy, czy bardziej „wewnętrzny” aspekt, czyli punkt widzenia, czy jednak bardziej „zewnątrzny” kontekst, czyli tło. Nie jest to wyjaśnione w pracy *explicite*, ale z jej treści możemy się domyślać że owe „konteksty” lub „aspekty” Autorka rozumie jako poszczególne kategorie analizy zdefiniowane w rozdziale czwartym. Doktorantka dokonuje również krótkiego przeglądu literatury w badanym zakresie, słusznie konstatując, że dotychczasowe analizy „zwykle obejmowały (...) znacznie węższy zakres tematyczny i zdecydowanie mniejszą próbę badawczą” (s. 11 – 12). Podsumowując, uzasadnienie wyboru problemu badawczego należy zatem uznać za przekonujące. Autorka dokonała poprawnej kwerendy literatury w tym zakresie oraz spójnie i logicznie przedstawiła potrzebę realizacji swoich badań.

Ocena zawartości i struktury rozprawy

Recenzowana rozprawa składa się z dziewięciu rozdziałów, wstępu, zakończenia oraz bibliografii. Niektóre rozdziały składają się z podrozdziałów.

W rozdziale pierwszym mgr Bernardyna Zemła pisze o aspektach teoretyczno - metodologicznych roli mediów w kształtowaniu obrazu rzeczywistości społeczno-politycznej. Ten rozdział liczy niecałe trzy strony (19 – 21) i stanowi niejako wstęp do rozdziału drugiego, traktującego o teoriach wpływu mediów masowych. Tutaj Autorka w pierwszej kolejności pisze, że „przeprowadzając badania do niniejszej pracy oparła się w znacznej mierze na teorii ramowania i *agenda setting*, których założenia pozwalały na zrekonstruowanie medialnej rzeczywistości politycznej badanego okresu w odniesieniu do kryzysu migracyjnego” (s. 21). Dlatego kolejny podrozdział poświęca podstawom tych dwu teorii, szeroko je omawiając i przedstawiając odpowiednią literaturę. W ramach teorii ramowania mgr Bernardyna Zemła zwraca m. in. uwagę na wyniki badań J. N. Druckmana, które „dowodzą, że pod wpływem ramowania jednostki są skłonne zmieniać swoje preferencje polityczne” (s. 26). Ważne wydaje się również przywołanie badań analizujących pozytywny potencjał ram konfliktowych, kiedy to „w przypadku konfliktu obywatele stają się bardziej skłonni do uświadomienia sobie znaczenia podejmowania decyzji politycznych, a co za tym idzie wywierają pozytywny wpływ na frekwencję wyborczą” (s. 27 – 28). Przywołując teorię *agenda setting* Autorka zwraca uwagę na badania dowodzące, że „media mają wpływ na to, o czym myślą ludzie, lecz niekoniecznie na to, w jaki sposób myślą o prezentowanych przez media wydarzeniach czy zjawiskach” (s. 29). W kontekście jej badań ważne są również wnioski dotyczące prasy drukowanej, której „działanie (...) jest długofalowe w przypadku osób regularnie z niej korzystających” (s. 30), w przeciwieństwie do krótkofalowego oddziaływania telewizji.

W kolejnym podrozdziale 2.2 Autorka przywołuje różne inne teorie z pogranicza politologii i medioznawstwa, takie jak teoria magicznego pocisku, teoria *gatekeeping*, teoria wartości informacji, teoria *agenda building*, teoria kultywacji, teoria użytkowania i korzyści, teoria spirali milczenia, teoria *New Bias*, efekt osoby trzeciej i teoria torowania. W odniesieniu do rozdziału drugiego należałoby zdecydowanie zasugerować Doktorantce większe dotarcie do publikacji w oryginale, zwłaszcza że zdecydowana większość z nich jest przetłumaczona na język polski, zamiast wtórnego cytowania tych pozycji z innych źródeł. Dotyczy to w szczególności takich

podstawowych dla politologa i medioznawcy dzieł, jak „Ustanawianie agendy” M. McCombsa (np. s. 30 rozprawy), czy też „Komunikowanie polityczne” W. Schulza (np. s. 39). Poza tym czasami brak jest podstawowych przypisów, jak choćby podczas rekonstrukcji teorii użytkowania i korzyści (s. 46 rozprawy).

W rozdziale trzecim mgr Bernardyna Zemła przedstawia znaczenie przyjętej przez nią metody badawczej, jaką jest analiza zawartości mediów. Powołuje się słusznie na doświadczenia takich polskich badaczy jak W. Pisarek, A. Kłoskowska, I. Tetelowska, S. Michalczyk oraz zagranicznych, takich jak B. Berelson, K. Krippendorf, K. Kerlinger, J. Fiske, D. McQuaile. Opisuje kategorie kluczy kategoryzacyjnych i ich zastosowanie. Konstatuje, że choć metoda ta nie ma ograniczeń, to przy jej użyciu należy stosować zabiegi, które nie pozwolą na nadawanie nowych znaczeń badanym treściom, które analizowane są przecież w warunkach laboratoryjnych.

Rozdział czwarty poświęcony jest przedstawieniu szczegółowej metodologii badań. Autorka opisuje koncepcję przeprowadzonych ilościowych i jakościowych oraz procedurę doboru próby i tworzenia klucza kategoryzacyjnego. Następnie powtórnie omawia główne pytanie badawcze, hipotezę główną oraz hipotezy szczegółowe (s. 68 – 69). Ten ostatni fragment jest powtórzeniem treści zawartych we wstępie (s. 11 – 13), co wydaje się być zbędne. Na uwagę i pozytywną ocenę zasługuje natomiast bardzo szczegółowe rozpisanie próby badawczej, a także klucza kategoryzacyjnego oraz kategorii badawczych, w których to Doktorantka zawiera tytułowe konteksty i ich podział na te związane z: kryzysem migracyjnym, wizerunkiem uchodźców i imigrantów, wizerunkiem muzułmanów i stosunkiem do islamu oraz terroryzmem islamskim.

W rozdziałach od piątego do ósmego mgr Bernardyna Zemła, stosując zaprezentowane wcześniej narzędzie oraz klucz kategoryzacyjny, analizuje wybrane media (każdemu rokowi przyporządkowany jest jeden rozdział). Konstrukcja każdego z rozdziałów jest podobna, zgodna z kluczem. Najpierw zatem, w podrozdziale pierwszym, badaczka skupia się na wskaźnikach ilościowych, takich jak ilość publikacji, ich rozłożenie miesięczne, powierzchnia publikacji, ich pozycjonowanie na pierwszej stronie i okładce, forma i rodzaj przekazy prasowego itp. Analizuje także wydźwięk tych publikacji. Następnie analizuje jakościowo okładki oraz ilustracje, dokonując ich interpretacji i skupiając się na wydźwięku. W podrozdziale drugim

analizuje sposoby przedstawiania kryzysu migracyjnego, jego wpływu na społeczeństwa i rzeczywistość społeczną i polityczną, powody migracji, rekomendowane przez poszczególne tygodniki sposoby prowadzenia polityki migracyjnej. W podrozdziale trzecim Doktorantka skupia się na wizerunku uchodźców i imigrantów, prezentowanych przez tygodniki ich cechach demograficznych, czy tych dotyczących statusu zawodowego, wydziwisku emocjonalnym publikacji w stosunku do migrantów oraz języku ich opisu. Tu szczególną uwagę warto zwrócić na analizę języka zarówno metodami ilościowymi, co pozwala na pomiar intensywności zastosowania poszczególnych środków językowych i wyrażeń, jak też jakościowymi, co zilustrowane jest licznymi przykładami i cytatami z artykułów. Autorka analizuje też sposoby przedstawienia obrazu terrorysty islamskiego oraz ich przeżyć w czasie ucieczki i podróży do krajów docelowych. W podrozdziale czwartym mamy do czynienia z analizą ukazywania islamu i społeczności muzułmańskiej w Europie. Bernardyna Zemła przedstawia podejście badanych tygodników i ich autorów do zasad funkcjonowania tych społeczności w krajach UE, sposoby przedstawiania i opisywania samego islamu jako religii, przedstawianie reakcji świata muzułmańskiego na akty terroru dokonywane przez islamskich ekstremistów, sposób funkcjonowania dużych społeczności muzułmańskich w Europie oraz źródła strachu społeczeństw europejskich przed muzułmanami. Podrozdział piąty, ostatni, dotyczy sposobów przedstawiania terroryzmu islamskiego oraz źródeł i przebiegu zamachów terrorystycznych i ich konsekwencji. Rozdziały te, stanowiące największą objętościowo część rozprawy, zawierają bardzo drobiazgową analizę ilościową i jakościową zgromadzonego materiału empirycznego. Należy docenić poziom szczegółowości analizy, formę jej przedstawienia w tabelach, wyliczenia ilościowe zarówno o charakterze liczbowym, jak i procentowym. Widać tutaj ciężką pracę Doktorantki, która przeanalizowała aż 831 jednostek prasowych. Do tego wnioski oceny poparte są bogatym materiałem dowodowym w postaci reprezentatywnych cytatów, co razem daje spójną całość analityczną i podstawę do wyciągnięcia uprawnionych wniosków. Widać również panowanie Autorki nad materiałem badawczym, umiejętne posługiwanie się zebranymi danymi oraz umiejętność użycia ich w celach porównawczych. Drobne uwagi w tych rozdziałach mogą odnosić się do sposobu prezentacji danych – przy niektórych tabelach można było pokusić się nie tylko o prezentację w liczbach bezwzględnych, ale też procentowo, co uświadomiłoby czytelnikowi skalę niektórych zjawisk (np. dane w tabelach na ss. 88 oraz

analogicznych w kolejnych rozdziałach oraz na ss. 115, 163, 180 – 181, 404). Dane na temat ładunku emocjonalnego przekazu prezentowane na s. 134 i analogicznych w kolejnych rozdziałach zawierają połączenie kategorii „pozytywny” i „neutralny”, natomiast kategoria „negatywny” prezentowana jest rozłącznie, co nie ma uzasadnienia metodologicznego i budzi pytania czytelnika. W jednym miejscu uważnemu czytelnikowi nie umknie błąd we wnioskowaniu, kiedy to Doktorantka pisze, że „Zdecydowana większość publikacji tygodnika jest ukierunkowana antyunijnie, preferuje model silnych suwerennych państw narodowych (...)” itd., nie podając żadnych danych lub badań taką tezę uzasadniających, a nie wynika to z badań własnych. Nie brakuje również w tej części pracy niepotrzebnych emocji. We w pełni uzasadnionym merytorycznie podsumowaniu rozdziału 5.3 (s. 156), autorka posługuje się zupełnie niepotrzebnie publicystyczną, nacechowaną emocjami, a nawet i może „mową nienawiści”, opinią jednego z dziennikarzy Newsweeka. Stosuje również w stosunku do analizowanych treści oraz występujących w materiałach polityków, własne nacechowane emocjami i subiektywizmem wyrażenia (np. „dramatyczny kryzys” (s. 78), „pełna niebezpieczeństw i wszelkiego typu niedogodności droga” (s. 93), „waleczny pan Macierewicz”, „zwycięski Antoni” (s. 195), trzykropek na s. 284, „straszone” (s. 308), „z dumą podkreślano” (s. 316, 320), „autorowi niestety umknął drobny szczegół” (s. 317), „pokrętnego” (s. 320), „dzielny tropiciel” (s. 364), „walecznie” (s. 365). Można to wytłumaczyć z pewnością niezwykle wrażliwością Autorki dotyczącą ludzkich losów w badanym obszarze związanym z migrantami i uchodźcami, jednakże w pracy naukowej nie jest zabiegiem pożądanym.

Rozdział dziewiąty zawiera podsumowanie wyników badań i ich „poprzeczną” prezentację, to znaczy pogłębienie analizy porównawczej w całym badanym czasie. Ciekawe wnioski dotyczą natężenia czasowego prezentacji materiałów o kryzysie migracyjnym w roku wyborczym 2015, szczególnie w miesiącach bezpośrednio poprzedzających wybory parlamentarne, w których zwiększyło się natężenie takich publikacji. Mgr Bernardyna Zemła słusznie łączy również spadek liczby publikacji w kolejnych latach z mniejszą liczbą ofiar w zamachach terrorystycznych. Celnie przedstawiono również skutki kryzysu i ich odmienne przedstawianie przez analizowane tygodniki. Te odmienności Doktorantka wykazała również na podstawie wielu innych wskaźników z klucza kategoryzacyjnego. W badaniach udowodniono również, że bez względu na orientację światopoglądową tygodników, koncentrowały

się one głównie na emocjach negatywnych, czego przykładem mogą być używane ilustracje i ich charakter. W zakończeniu Autorka weryfikuje postawione hipotezy, odnoszące się do kreowania przez tygodniki opinii dwóch równoległych rzeczywistości związanych z bieżącą walką polityczną, jaka toczyła się w Polsce. Konstatuje, że „w dyskursie prasowym zabrakło miejsca na racjonalną debatę, nie stworzono warunków do budowania konsensusu, nie podejmowano prób wypracowania wspólnego stanowiska” (s. 480), a wszystkie tygodniki koncentrowały się raczej na budowaniu lęków. W zakończeniu pojawiają się również dość zdecydowane poglądy polityczne Autorki, krytykujące wybranych aktorów sceny politycznej (s. 482 i 483), co również, bez przeprowadzenia pogłębionej i zobiektywizowanej analizy naukowej, nie jest elementem pożądanym w pracach tego typu, a zwłaszcza w pracach kwalifikacyjnych.

Struktura pracy jest klarowna i zrozumiała, poszczególne elementy treści są przedstawione w logicznym porządku. Drobiazgowa i dogłębna, jak już wspomniałem, analiza przedstawiona w części empirycznej jest zasadniczym walorem pracy. Przemyśleć należałoby natomiast połączenie części rozdziałów początkowych w jeden lub dwa, gdyż w obecnej formie struktura ta jest nierówna pod względem ciężaru omawianych zagadnień, jak również objętości. Przykładowo rozdział pierwszy liczy tylko trzy strony, podczas gdy rozdział piąty 110 stron. Połączenie rozdziałów 1 – 4 w jeden rozdział teoretyczno-metodologiczny, zlikwidowałoby to wrażenie.

Warstwa metodologiczna pracy

Doktorantka w swojej pracy formułuje główną hipotezę badawczą, zgodnie z którą „w odniesieniu do kryzysu migracyjnego i jego kontekstów w latach 2015 – 2018 badane tygodniki konstruowały dwie różne, oparte na odmiennych systemach wartości rzeczywistości medialne” (s. 68). Uzupełnia ją osiem hipotez szczegółowych. Badanie przeprowadzono metodami ilościowymi i jakościowymi. Próba badawcza jest skonstruowana poprawnie, Autorka kieruje się wielkością czytelnictwa poszczególnych tytułów, a następnie prowadzi badania na próbie wyczerpującej. Przeprowadza analizę frekwencyjno-tematyczną, wartościująco-oceniającą oraz analizę argumentacyjną (s. 70). Dobór metod jest zatem przemyślany i kompletny, a zarazem bardzo szeroki. Obszerny jest również zastosowany klucz kategoryzacyjny, skonstruowany poprzez kodowanie emergentne *a posteriori* oraz

kategorii badawcze, oparte również, co bardzo cenne, o badanie pilotażowe (wstępne). Moje wątpliwości budzą jedynie dwie drobne kwestie w opisie kategorii badawczych, to znaczy kategoria II.6.f), w której Autorka zakłada, że określenia „Arab, uchodźca, Syryjczyk, Czeczen, migrant, Azjata” definiują z góry, że podmiot tak określany to muzułmanin (s. 74) oraz brak kategorii środka (neutralnej) w punkcie III.1. (s. 75).

Autorka weryfikuje hipotezę główną oraz hipotezy szczegółowe w zakończeniu, czyniąc to poprawnie metodologicznie. Wszystkie one znalazły potwierdzenie w przeprowadzonych badaniach, co prawdopodobnie miało związek z ich sformułowaniem już po przeprowadzeniu badań wstępnych. Należy podkreślić, że Pani Bernardyna Zemła przedstawiła w pracy bardzo szczegółowy materiał dowodowy na ich weryfikację, co sprawia, że wyciągnięte wnioski mają bardzo silną podstawę empiryczną. W zakończeniu można było natomiast silniej i wprost nawiązać do wybranych koncepcji teoretycznych przedstawionych w rozdziałach teoretycznych, szczególnie do teorii ramowania, której zastosowanie *de facto* Doktorantka potwierdza w swojej pracy.

Aspekty formalne pracy

Dysertacja napisana jest czytelnym i poprawnym językiem. Widać umiejętność posługiwania się poprawną polszczyzną (co dzisiaj nie jest zjawiskiem oczywistym) oraz dbałość o precyzję wypowiedzi. Drobne błędy edycyjne, czy słownikowe można będzie skorygować przy publikacji rozprawy lub jej części. Dotyczy to w szczególności nazw i pojęć obcojęzycznych (np. *agenda setting* itp.), które występują w różnych odstępach edycyjnych – czasem kursywą, czasem nie, raz pisanych z dużej, innym z małej litery. Struktura pracy jest przejrzysta i logiczna, treść jest bardzo bogato udokumentowana (1147 przypisów). Na docenienie zasługuje również wybór źródeł (bibliografia liczy prawie 30 stron), wśród których znalazły się zarówno opracowania zwarte i artykuły naukowe z różnych dyscyplin, jak i najnowsze źródła dostępne w internecie. Tytuł pracy jest adekwatny do przedstawionej treści.

Wnioski końcowe

Po szczegółowym zapoznaniu się z przedłożoną do recenzji dysertacją mgr Bernardyny Zemły pod tytułem „Kryzys migracyjny i jego konteksty w wybranych polskich tygodnikach opinii w latach 2015-2018”, stwierdzam, co następuje:

1. Podjęty przez Doktorantkę przedmiot badań jest ważny i aktualny.
2. Przeprowadzone przez Doktorantkę badania są oryginalne i wnoszą istotny wkład w rozwój dyscypliny nauki o polityce i administracji.
3. Walory badań przeprowadzonych przez Doktorantkę znacznie przekraczają i rekompensują niedociągnięcia, o których pisałem w treści recenzji.
4. Podnoszone przeze mnie wątpliwości i uwagi krytyczne mają na celu zachęcenie Doktorantki do większej wrażliwości na wymogi prac naukowych, w szczególności takie, jak nie uleganie emocjom i nie wyrażanie własnych poglądów politycznych nie popartych wynikami badań oraz powiązanie prezentacji efektów badań z założeniami teoretycznymi. W żadnej mierze nie stanowią negacji dokonanych przez Nią ustaleń i nie wpływają na pozytywną ocenę przedstawionego do recenzji osiągnięcia naukowego.
5. Wnioski wyciągnięte przez Doktorantkę z badań uważam za uniwersalne i wartościowe.

Wobec powyższego stwierdzam, że recenzowana rozprawa ma charakter oryginalny, spełnia wymienione w ustawie wymagania, a jej Autorka mgr Bernardyna Zemła wykazała się stosowną wiedzą teoretyczną w zakresie dyscypliny naukowej nauki o polityce i administracji. W związku z tym przedkładam wniosek, aby dysertacja mgr Bernardyny Zemły została dopuszczona do dalszego etapu postępowania w przewodzie doktorskim.

B. Birkmyr